

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті розкривається специфіка поняття «геополітичний дискурс» та особливості геополітичного дискурсу європейської інтеграції.

Ключові слова: *геополітичний дискурс, дискурс-аналіз, європейська інтеграція, єврооптимізм, євроскептицизм.*

Геополітичний дискурс як форма політичної дії є основним інструментом створення геополітичної картини світу. Становлення геополітичного виміру дискурсивних комунікацій зумовлено посиленням значення територіального імперативу в житті політичних співтовариств по мірі підвищення цінності простору та пов'язаних з ним ресурсів у замкненому, глобалізованому «постколумбовому світі», якщо скористатися термінологією Х. Маккіндера.

Зрозуміло, що формування європейської ідентичності значною мірою зумовлено логікою процесу становлення і змагання великих геополітичних просторів, а європейська інтеграція є важливим предметом геополітичного дискурсу. З огляду на це метою статті є розкриття специфіки дослідження геополітичного дискурсу європейської інтеграції. Варто зазначити, що як такий дискурс європейської інтеграції достатньо тривалий час привертає увагу зарубіжних і вітчизняних науковців (О. Вевер, Т. де Монбріаль, Ю. Хабермас, І. Баригін, І. Бусигіна, А. Медушевський, Л. Яковлева та ін.), але його геополітичний вимір в українській і загалом пострадянській політичній науці дотепер не став предметом окремого концептуального осмислення.

Перш за все слід зазначити, що геополітичний дискурс може розумітися у двох значеннях, виходячи з двох підходів до розуміння політичного дискурсу загалом:

1) в широкому розуміння до геополітичного дискурсу відносять всі вербальні і невербальні практики, націлені на формування, вираження чи закріплення ідей розподілу або утримання контролю над простором. Виходячи з цього можна зробити висновок, що на відміну від політичного дискурсу, який розглядає владні відносини,

геополітичний дискурс розглядає відносини боротьби та контролю державами над певним світовим простором.

2) вузьке розуміння геополітичного дискурсу — це розгляд різних геополітичних концепцій та їх використання на практиці у діяльності держав та інших міжнародних акторів.

Становлення геополітичного дискурсу пов'язане з процесом синтезу інформації, що стосується міжнародних традицій з певною прив'язкою до території та з домінуванням певної геополітичної традиції. Геополітичний дискурс є одним з різновидів політичних дискурсів, котрий розглядає політичні проблеми чи питання в тісному зв'язку з географічними факторами, ставлячи в центр обговорення питання контролю над простором. Важливо те, що геополітичний дискурс, так само як і політичний дискурс загалом, здатен формувати певну політичну культуру і певні настрої та погляди населення на певній географічній території завдяки системі обмежень, що накладаються на необмежене число висловлювань в силу певної соціальної або ідеологічної позиції [1].

Американський дослідник Дж. Туатайл запропонував і випробував на конкретному матеріалі модель трансформації певних географічних і соціальних уявлень та образів у геополітичному баченні світу, країни, міжнародної організації (союзу) чи окремої проблеми. Згідно з цією моделлю, перший етап процесу подібної трансформації вимагає зведення інформації і образів у певний сюжет. Другий етап — їх переведення за допомогою ЗМІ і розповсюджуваних ними образів в певні категорії, що вимагає відповіді на такі запитання: 1) що відбувається (громадянська війна, геноцид, міжнародний конфлікт, зіткнення цивілізацій, прояви громадянського невдоволення); 2) де ми знаходимося (геополітична прив'язка до місця подій); 3) хто учасник подій (протиставлення «ми» та «вони», «добро» і «зло», «скептики» та «оптимісти»); 4) чому це відбувається і хто винен (причинно-наслідкові зв'язки).

Результатом геополітичного дискурсу в такому ключі стає модифікація геополітичного бачення світу, а потім і геостратегії — розуміння національних інтересів та шляхів їх забезпечення і захисту [2].

Дж. Туатайл та Д. Егню вважають, що розвиток геополітичного дискурсу бере початок від необхідності дискурсивної практики задля того, щоб створити більш просторовий погляд на міжнародну політику, так, щоб представити її як «світ», який характеризується окремими типами місць, людей і подій. Дж. Туатайл вивчає поняття геополітичного дискурсу, роблячи акцент на країнах-гегемонах, які

формують геополітичний простір. Відповідно до цього розуміння Дж. Туатайл виділяє дискурс імперської геополітики, дискурс геополітики холодної війни, дискурс геополітики нового світового порядку і дискурс енвайроментальної геополітики, котра розглядає проблеми навколишнього середовища як виклик національній безпеці. Перелік геополітичних дискурсів у цьому випадку відповідає хронологічному принципу, однак він не створює гегемонізацію, не створює ієрархічну піраміду, на верхівці якої знаходяться найсучасніші, а значить «найкращі» концепції [3].

Сьогодні, в епоху глобалізації і формування багатополусної системи світу, виокремлюється багато спірних питань щодо можливого розвитку світового простору в майбутньому. Різницю в геополітичному дискурсі ми можемо побачити в оцінках, поведінці, судженнях і рекомендаціях, які зберігаються в силу особливостей географічного, економічного, історичного, політичного, соціального та інших характеристик [4].

Визначивши поняття геополітичного дискурсу, можна виокремити найрозповсюдженіші дискусійні питання геополітики, такі як: імперіалізм, колоніалізм, експансія демократії, європейська інтеграція, орієнтація, транснаціоналізм, зіткнення цивілізацій та інші.

Процес становлення геополітичного дискурсу європейської інтеграції насамперед визначався дискусією її прибічників і противників — єврооптимістів і євроскептиків. При цьому домінуючим в цьому дискурсі є єврооптимізм, який, для того щоб вижити, має нав'язувати значення, які він визначає, шляхом повторення, зміцнення і матеріалізації, контролюючи й обмежуючи варіанти інтерпретації реальності [5, р. 50–51].

З іншого боку, початок і розвиток європейської інтеграції характеризувався наявністю в суспільній свідомості визначного впливу континентальної та англосаксонської інституціональних геополітичних традицій. Континентальна геополітична традиція співвідносилася в першу чергу з Німеччиною та Францією, англосаксонська — з Великобританією.

Англосаксонська геополітична традиція, котра будувалася на необхідності збереження свого політичного порядку, невтручання в інтеграційні проекти і на впевненості в своїх силах, вплинула на те, що Великобританія в кінці 40-х - на початку 50-х років XX ст. дистанціювалась від участі в створенні інституційних основ ЄС, зосередившись лише на внутрішньо-національних інтересах і перспективах розвитку Британської імперії. Два тисячоліття до

приєднання Великобританії в 1973 р. до Європейського Союзу стали періодом закріплення континентальної геополітичної традиції в процесі інституціоналізації Європейського Співтовариства. Сама ж можливість Британії вступити в ЄС породила так звані євроскептичні рухи. Це дало повне право стверджувати, що англосаксонська геополітична традиція визвала проблему євроінтеграції складовою сучасного геополітичного дискурсу. В рамках останнього подальше зростання євроскептицизму призвело не просто до проголошення євроскептичних настроїв, але й до створення євроскептичних політичних рухів, партій і об'єднань [6].

Франція у суто телурократичному дусі розглядала євробудівництво як певне зовнішнє продовження Франції, її соціальної моделі. Втім європейська політика Франції відрізнялася деякою іманентною подвійністю, протиріччям. З одного боку, Франція щиро виступала за будівництво об'єднаної Європи, справедливо вважаючи, що тільки в «європейському концерті» вона зможе зберегти свою роль на міжнародній арені. Тривалий час «ідеологія та інституційна структура Європейського співтовариства формувалися переважно в рамках французької традиції управління і концепції громадянського адміністрування» [7].

З іншого боку, Франція досить болісно сприймала неминуче обмеження національного суверенітету в ході посилення інтеграції. Звідси дещо інша природа французького євроскептицизму, на відміну від британського. Все це свідчить про значний вплив геополітичної свідомості на дискурс європейської інтеграції, і зокрема — на євроскептицизм як його важливу складову.

До методів дослідження геополітичного дискурсу можна віднести насамперед критичний аналіз та дескриптивний аналіз. Критичний аналіз геополітичного дискурсу націлений на вивчення способів, за допомогою яких встановлюється, підтримується або змінюється контроль політичного простору. Даний метод дозволяє зіставити «правду» про феномен європейської інтеграції, нав'язвану одним з дискурсів (наприклад, єврооптимізмом або євроскептицизмом), з подіями або проблемами, які дана «правда» не враховує або не визнає. Таким чином, зіставляючи домінуючі дискурси з іншими одночасно існуючими історіями, що не користуються тими ж визначеннями, він дозволяє представити їх значно більш проблематизованими, оскільки подібне порівняння демонструє внутрішню властиву офіційним дискурсам політизованість.

Об'єктом критичного дослідження геополітичного дискурсу стають різноманітні внутрішньополітичні та міжнародні проблеми, так

чи інакше пов'язані з контролем над простором. Так, матеріалами для критичного дискурс-аналізу євроінтеграції стають геополітичні тексти, що створюються в ситуації суперечностей у сприйнятті інтеграційних стратегій, методів їх реалізації, окремих концептів і які відображають несумісність позицій і цілей комунікантів.

Згідно з Оле Вевером, існує три групи досліджень в рамках дискурс-аналізу європейської інтеграції. Перша звертає основну увагу на дискурси управління і конституювання різних політичних порядків в об'єднаній Європі. Друга інтерпретує зовнішню та європейську політику держав-учасниць ЄС як наслідок функціонування їх національних дискурсів. Третя група досліджень ставить проблему дискурсивного конструювання Європи як політичного цілого (зокрема, в категоріях Захід — Схід).

Окрім цього критичні підходи сприймають дискурс як вербальну репрезентацію ідеологічного домінування, звертаючи особливу увагу на викриття дискримінаційного змісту домінуючих дискурсів, а також зважають на дискурси власних еліт і ЗМІ, які виступають основним джерелом владної асиметрії [9, с. 30].

Зрозуміло, що лише обмежене число дискурсивних конструкцій може отримати домінуюче становище і можливість структурувати реальність, інша їх частина залишається ізольованою [10]. Так, наприклад, одним із домінуючих дискурсів сьогодні можна назвати євроінтеграцію, в якій домінують два напрямки дискусії: єврооптимісти та євроскептики. Єврооптимісти постійно, протягом всього існування Євросоюзу нав'язують країнам-членам ЄС та всій Європейській частині Євразійського континенту євроінтеграційні настрої шляхом повторення, закріплення та матеріалізації. Для посилення єврооптимістичного дискурсу спеціально використовуються будь-які легальні політичні, економічні, соціальні та інші методи та інструменти. В свою чергу, євроскептики виступають проти поширення та поглиблення європейської інтеграції, а іноді взагалі передрікають розпад ЄС. Вони виступають як опозиційна сторона дискурсу євроінтеграції.

Як відомо, основу будь-якого політичного дискурсу становить семантична опозиція «свої – чужі», що являє собою культурну константу, своєрідну прагматичну універсалію. Виявляючись у геополітичному дискурсі, модель процесу політичної комунікації, заснована на протиставленні «ми-вони», включає, крім універсальної мети — встановлення і підтримання контролю над простором, факт чинення тиску на реципієнтів через механізм комунікативних стратегій і тактик. Найважливішими з них є макростратегії дискредитації і

макростратегії самопрезентації, що забезпечують встановлення бажаних асоціацій та блокування небажаних. Вони доповнюються «боротьбою за право номінації, пов'язаною з пошуком значущих семантичних маркерів, що сприяють дієвому розмежуванню аудиторії реципієнтів на своїх і чужих — політиком, ідеологом, міфологом» [11].

Так, єврооптимістами у дискурсі євроінтеграції макростратегія самопрезентації здійснюється за допомогою стимуляції позитивного ставлення до розширення ЄС, мультикультуралізму, «відкритого суспільства», спільної європейської ідентичності, «європейського націоналізму» тощо. Навпаки, євроскептицизм стимулює позитивне ставлення до національного суверенітету, культурної самобутності, децентралізації влади, протекціонізму. При цьому піддаються дискредитації відповідно єврооптимістами — «вузьколобий» націоналізм, державний егоїзм, відсутність почуття європейської солідарності, а євроскептиками — інституційна структура ЄС, його фінансова система, пан'європеїзм з його тенденцією до створення єдиної європейської держави.

На відміну від критичного дискурсу-аналізу, при дескриптивному підході переважає намагання описати і пояснити феномени політичного дискурсу, уникаючи при цьому власної політичної оцінки, що викликано уявленям про критерії наукової об'єктивності дослідження [8]. Значну роль у дескриптивному аналізі відіграє, зокрема, метод контент-аналізу, що дозволяє простежувати різноманітні кореляції між мовою політики і суспільними процесами. Корисним може бути й підхід чеського лінгвіста П. Друлака, який зробив спробу синтезувати евристику концептуального дослідження з методами дискурсивного аналізу соціальних структур за А. Вендтом, розглядаючи дискурсивні структури як відображення структур соціальних.

Підбиваючи підсумки, можна зазначити, що геополітичний дискурс артикулює певні підходи і методи впливу на політичні відносини, зумовлені територіальними інтересами та ідентичностями, розглядаючи проблему контролю над простором, форм і методів його встановлення, підтримання, зміцнення або розширення. В цьому сенсі геополітичний дискурс євроінтеграції визначається змаганням конкуруючих геополітичних традицій, насамперед англосаксонської та континентально-європейської, що виражаються у різних стратегіях освоєння європейського простору.

Література

1. Моралес Л. Х. Геополитические учения и геополитический дискурс в журналистике [Электронный ресурс] / Л. Х. Моралес. — Режим доступа : <http://mediascope.ru/node/253>
2. Колосов В. «Бремя геополитики» во взаимовосприятии России и стран Прибалтики [Электронный ресурс] / В. Колосов, Н. Бородулина // Международные процессы. — Режим доступа : <http://www.intertrends.ru/thirteen/009.htm>
3. Геополитические традиции и школы: анализ соотношения понятий [Электронный ресурс] / Режим доступа : <http://alejandro-w.livejournal.com/5415.html>
4. Постель-Виней К. Геополитические дискурсы XXI века [Электронный ресурс] / К. Постель-Виней. — Режим доступа : <http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/0102-POSTEL-VINAY-Ru-2.pdf>
5. Bach J.P.G. Between Sovereignty and Integration: German Foreign Policy and National Identity after 1989 / J.P.G. Bach. — N. Y., 1999.
6. Бусыгина И. Евросоюз: от частного к общему [Текст] / И. Бусыгина, М. Филиппов // Россия в глобальной политике. — 2010. — № 1.
7. Лукин В. Н. Современный дискурс европейской интеграции: институциональный и культурный аспекты [Электронный ресурс] / В. Н. Лукин, А. В. Мусиенко // Теоретический журнал «Credo». — 2007. — Режим доступа : <http://credonew.ru/content/view/645/59/>
8. Рыбакина А. В. Проблемы политического дискурса [Электронный ресурс] / А. В. Рыбакина. — Режим доступа : http://www.pglu.ru/lib/publications/University_Reading/2009/II/uch_2009_II_00039.pdf
9. Русакова О. Ф. Политическая дискурсология: предметное поле, теоретические подходы и структурная модель политического дискурса [Текст] / О. Ф. Русакова, Д. А. Максимов // Полис. — 2006. — № 4. — С. 26—43.
10. Соломина Е. В. Дискурс-анализ в изучении внешней политики: сильные стороны и ограничения на примере концепции О. Вивера [Электронный ресурс] / Е. В. Соломина // Вестник СамГУ. — Режим доступа : <http://vestnik-samgu.samsu.ru/gum/2007web1/soci/200710201.pdf>
11. Канчани П. Оппозиция «свой-чужие» как прагматическая доминанта политического дискурса : дисс. к. филол. н. : 10.02.19 / П. Канчани. — М. : Моск. гос. дингвистический университет, 2007.

В статье рассматривается специфика понятия «геополитический дискурс» и особенности геополитического дискурса европейской интеграции.

Ключевые слова: геополитический дискурс, дискурс-анализ, европейская интеграция, еврооптимизм, евроскептицизм.

In the article is considered specifics of concept of «a geopolitical discourse» and geopolitical discourse of European integration.

Key words: geopolitical discourse, discourse-analysis, European integration, eurooptimism, euroscepticism.

Артюмова Євгенія Сергіївна — здобувач кафедри міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Рецензент: проф. Шепелев М. А.